

ETNOLOJİK ALAN OLARAK KUZEY AVRASYA'DA ŞAMANİZM

V. VOIGT

Çev.: Bilge ULUĞLAR

ÖZET

Bu yazı, 28. sayıdan itibaren Türkçeye çevirerek yayımlamaya başladığımız, Sibirya'da Şamanizmi değişik yazarlara ait makalelerle anlatan, Vilmos DIÓSZEGI ve M. HOPPAL'ın editörlüğünü yaptığı SHAMANISM IN SIBERIA (Akademiai Kiado, Budapest, 1978) adlı kitabın üçüncü makalesidir.

Macar etnolojik araştırma geleneğinde Şamanizm çalışmaları, önemli bir yer tutar. Son yıllarda bir dizi monografi ve makalede Macar folkloru ve Şamanizm arasındaki bağlantı tartışılmış ve bu çalışmaların sonuçları uluslar arası araştırmalara açık hâle getirilmiştir.

ABSTRACT

This writing is the third article in the book titled SHAMANISM IN SIBERIA (Akademia Kiado, Budapest, 1978), which was edited by Vilmos DIÓSZEGI and M. HOPPAL. We began to translate and publish the book beginning from the 28th issue of our jurnal. Shamanism in Siberia includes articles of different autors explaining Shamanism in Siberia.

The Shamanism studies occupies an important position in the Hungarian ethnological tradition. In recent years, the links between Shamanism and Hungarian folklore were discussed in a series of monographs and articles. The results of these studies are publicized to international studies.

Anahtar Kelimeler: *Şamanizm, Kuzey Avrasya, Şaman ritüelleri, Macar, Etnoloji, Folklor.*

Key Words: *Shamanism, North Eurasia, Shamanistic rituals, Hungarian, Ethnology, Folklore.*

Macar etnolojik araştırma geleneğinde Şamanizm çalışmaları, özellikle Şamanizm'in Sibirya varyantı önemli bir yer tutar. Şamanizm araştırmalarının ilkeleri üzerinde, Fin Ugor filolist, etnograf, antropolog, arkeolog ve tarihçiler de Sibirya halkının kültürleri üzerinde (Macar bilim adamları ile benzer yöntemle) çalışmaktadırlar. Onlar, Şamanizm'in kendine özgü problemlerini tespit etmişlerdir. Bu çalışmaları saymasak bile, aynı konuda başka birçok bilim adamının çalıştığını belirtmeliyiz. İlk araştırmacılar Antal Reguly, Bernant Munkacsi, Janos Janko, Aladar Ban, Geza Roheim, Sandor Solymosy ve diğerleri yalnızca Macaristan'da değil, aynı zamanda uluslararası din bilimi öğrencileri tarafından da tanınmaktadırlar. Muhtemelen Sibirya Şamanizmi'ne ait en gelişmiş arşiv şu anda Budapeşte'de bulunmaktadır. Son otuz-kırk yıldır devam eden çalışmalar öncelikle merhum Vilmos Dioszegi'ye çok şey borçludur. Son yıllarda bir dizi makale ve monografi, Şamanistlik kökenden gelmiş olabileceği düşünülen Macar folklorünün özelliklerini tartışmıştır. Macaristan'da yapılan araştırmaların sonuçları ciltlerle kitap olacak kadar geniş ve yabancı Şamanizm araştırmacılarının uluslar arası araştırmalarına katkıda bulunmak üzere sunulmuştur. Bütün bunlara rağmen, Kuzey Avrasya halklarının Şamanizmiyle ilgili tüm soruların Macar araştırmacılar için açıklanmış olduğunu iddia edemeyiz. İşte bu nedenle bazı sorunların üzerinde yeniden durulması gereklidir. Sibirya Şamanizmi üzerine araştırmaların tarihini, özellikle metodolojik bir bakış olarak değerlendirelim. Biz, sadece etnolojik sorunlar

üzerinde çalışabiliriz; ancak, Sibiryaya Şamanizmi araştırmalarının tarihi, bakış açısı olarak dinsel çevre ve tarih, etnopsikoloji, sosyoloji ile birlikte sanat, müzik tarihi ve folklor ile bağlantılı olarak incelenmelidir. Bütün bunlar tabii ki belirli sonuçlara götürecektir. Elbette bu araştırmada *Macar Şamanizmi*'nin sorunlarına da değindik, bu noktada farklı görüşler vardır ve bu farklılıklar şimdiye kadar açık terimlerle ifade edilememiştir. Bizim problemlere bakış açımız sadece, Macar bilim tarihi açısından değildir. Macar *Şamanizmi* olgusunu anlamak için Kuzey Avrasya Şamanizminin kavramlarını bilmek gereklidir; çünkü Macar Şamanizmi fenomeni karmaşık bir bütün oluşturmaktadır. Bir çeşit bilimsel-tarihsel ve teorik özet aynı biçimde yalnızca bir dizi sorunu bir bütün hâlinde görmek için değil, aynı zamanda onu anlayabilmek için gereklidir.

İlk adımda, Şamanizm'in hiç bir şekilde yalnızca Sibiryaya olgusu olmadığını altını çizmeliyiz. Doğru, düşünceler, örneğin çeşitli Hint dinleri sistemlerinin ve inanışlarının ya da Mezopotamya kültürlerinin ilk teolojilerinin *dinini* Şamanizm olarak alabilir miyiz konularında düşünceler değişmektedir, ancak araştırmacılar -neredeyse istisnasız- geniş benzerlikte bir olgunun Kuzey Avrasya'da, Güney-Doğu'da, Asya ve Afrika'da hatta başka yerlerde dağınık izler hâlinde varlığı konusunda hemfikirdir. Bunun ışığında, Sibiryaya Şamanizmi ancak spesifik biçimde dinî-tarihî ve sosyo-tarihsel araştırma aracılığıyla ayrılabilir. Bazı temel varlıklar Sibiryaya Şamanizmi'nin kendisi olarak tanımladığımız şeyin içerisinde ayrılabilir. Bugün hâlâ bunların öncelikle etnik ya da yerli tipte ya da sosyal örgütlenmenin belirli aşamalarının tipleri olup olmadığını kesin şekilde bilmiyoruz. Her kavramın, çalışmalarına yeni başlayan savunucuları vardır. Bunlar Sibiryaya Şamanizmi'ni küçük karakteristik özellikler temelinde daha küçük birimler hâlinde sınırlandırmaya çalışmışlardır. (ör. *Şaman* kelimesinin dilsel çeşitlemeleri; şanam yardımcı ruhunun isimleri; Şaman davullarının biçimi, yapıma biçimi, ismi ve süslemesi)) Ancak yeni yeni Şamanizm'in bir ve aynı insan içerisinde bile o kadar da homojen olmadığını ve bireysel klanların Şamanist pratiklerinin de diğerlerinden farklı olduklarını kanıtlayan bilgi birikimine ulaşıldı. Sibiryaya Şamanizmi üzerine olan bilgi birikimi niceliksel olarak fazla olmakla birlikte güvenilir bilgi ve yönlendirmeye ancak 19. ve 20. yüzyıl kaynaklarıyla erişilebilir. Bu nedenle beklediğimiz şey, kapsayıcı ve bu zor soruları çözmek için dikkatli karşılaştırmalı sosyo tipolojik araştırmadır. Farklı düşünce okullarını, araştırmacılarının bugüne kadar Sibiryaya Şamanizmi'nin somut problemlerine uyguladığı genel spekülâtif sistemler temelinde ayrılabiliriz.

1. Bogoraz-Tan, Stenberg ve onun öğrencileri olan yöre araştırmacıları (özellikle Anisimov) 19. yy.da Rus etnografi geleneğinin kapalı yapısını inanç tarihi açısından değiştiren önemli çalışmalar yaptılar. Sibiryaya Şamanizmi araştırmalarının yeni kavramları sosyal tarih araştırmaları bakımından ilk sonuca gidiştir ve bu görüşü benimseyen araştırmacıların bakış açısı özellikle düzenli geleneksel törenler, dinî-ritüeller ve diğer hizmet türleri açısından dır. Ancak tarihî materyalist bakışın inanç boyutunun ne yazık ki, çok uzun bir zaman Şamanizmin inanç tarihi ve sosyal tarih açısından yorumlanması için birincil öneme sahip bu soruları çözecek hiçbir yol sunmadığının farkındayız. Kosven , Zybkovec, bir dereceye kadar Zelenin ve Zolotarev, erken dönem çalışmalarında Nahodil ve diğerleri (ör. Asiminov, Tokarev, S. I. Ivanov) anaerkil düzenin, din öncesi olarak anılan dönemin, totemizmin ve ikili kavramların (madde ve ruh) sosyal yorumunda ve gelişiminde yanlış anlaşılımlardır. Daha sonra, bu yazarlar önceki düşüncelerini gözden geçirmiş, ancak pek çoğu hâlâ açıklayıcı kalmıştır. Uzun günler yapılan Sovyet inanç tarihi araştırmaları, ilk Marksist araştırmacılarla, batılı Marksist araştırmacıların ömür boyu çalışmalarıyla buldukları bilgilerin sunulduğunda ve tasarlayışında etkisini sürdürmüştür. Bunlar (Childe, Clark, Thomson, De Martino, Lanternari, Pettazzoni, vd.) Sonuç olarak, Marksizm'in genel olarak

kabul gören Sibiry Şamanizmi çalışmalarında özel teorik-metodolojik bir tutanak olarak kullanabileceğimiz bir inanç metodu yoktur.

2. Sibiry Şamanizmi'nin araştırmalarından bir diğer grup da etnografik gerçeşler ve bu etnografik gerçeşlerin diğer bağlantılarına gitmeyi umar. Sibiry Şamanizmi üzerine yaptıkları araştırma sonucu ortaya çıkan görünüş, Sibiry topluluklarının tanımındaki tarihlerinin tanımlanmasında kültürel materyallerin elde edilen gerçeşlerin karşılaştırılmasıyla sağlanabilir, şeklindeşdir. Sovyet araştırmacıları tarafından yapılan bütün çalışmalar, bu bakış aşıısından geniş ve detaylı bir karşılaştırmaya tâbi tutuldu (Örnek olarak, Tokorev'in SSCB toplulukları üzerine yazdığı referans kitabı, Levin ve Potapov'un Sibiry'nın tarihî etnografik atlasındaki, Sibiry halkları bölümü, S. I. Ivanov'un Sibiry topluluklarının sanatları ve nüfus yapıları kitabı, Şamanizm'den ayrılamaz ve etnogenetik yapının yerel monografi serisidir.) Bu kavram Sovyet olmayan Finno-Ugrıa dillerinin uzmanlarına ve Şamanizm'in etnik çizgilerine de vurgu yapan etnografiye de yabancı değildir. (Bu okulun en büyük temsilcisi Dioszegi'dir). Şüphesiz, bu yaklaşımın erdemi Şamanizm olgusunu materyal kültürle yakın ilişki içinde ele almaya çalışmasıdır. Maddenin araştırılması etnografik metodlarla ilerlediği için, gerçeşçi olarak kesindir ve her zaman kalıcı değerin gözlemlenmesiyle sonuçlanır. Her durumda; ancak, Şamanizmi genel olarak dinsel bir problem olarak ele almak gerekir ve bu bakış aşıısı, materyal tanımlama ve etno-tarihsel süreçlere yaptığı baskının sonucu olarak çoğunlukla belirsiz kalmıştır.

3. Dinsel fenomoloji araştırması, dinsel olguyu kendini içeren sistemler olarak sunmaya, birbirleriyle karşılaştırmaya ve bu şekilde yorumlamaya çalışır. Elbette bu temel fikir, çok çeşitli biçimler alabilir ve prensibin kendisi doğrudan Sibiry Şamanizmi ile ilgili değişik amaçlar ve sonuçlarla uygulanır. Fransız din bilimi (temsilcileri arasındaki Eliade bu soruyla daha çok ilgilidir, ancak Lot-Falek, Bouteiller, Roux ve diğerlerinin konuyla ilgili etkinlikleri de önemlidir.) Sibiry Şamanizmi'nin yalnızca evrensel bir dinsel olgunun tek bir spesifik manifestosu olduğunu ve bu nedenle de konunun küresel bir ölçekte karşılaştırılması gerektiğini vurgular. Farklı okulları izleyen fenomolojiden ilham almış çalışmaların yazarları, (özellikle Heiler, Hultkrantz, Paulson, Honko, Pentikainen vd.) Şamanizmi yalnızca dünya dinleriyle kıyaslamaz aynı zamanda belirli bir sistemin sınırları içinde kalmaya çalışır. Özel bağlantılar ararken, Kuzey Amerikan ve İç Asya din sistemlerinin karşılaştırılması, Thalbitzer, Krickeberg, Müller, Park, Hatt, Lantis, Hultkrantz, La Barre, Metroux, Heissig, Jettmar ve Krader'in çalışmalarında önemli bir rol oynamıştır. Dinsel olgunun kendinden empozeli gruplarını kuran ve çeşitli katmanları ya da Sibiry Şamanizmi'ni sosyo-tarihsel bölümlere ayırmayı deneyen bir dizi araştırmacıyı biliyoruz. Bu fikir Viyana Okulu'nun temsilcileri (Schmidt) tarafından zaten ortaya konulmuştur ve günümüzde bu fikirleri (Schröder, Vajda) yeniden gözden geçirenler ve en son Sovyet araştırması (Tokorev) tarafından adapte edilmiş benzer kavramlar görebiliriz. Sibiry Şamanizmi söz konusu olduğunda hâlâ fenomolojik araştırmalar özellikle de bu tip çalışmalar sosyo-tarihsel sistematizasyon üzerinde temellendirildiğinde ve gerçeşlerle desteklendiğinde çok şey bekleyebiliriz.

4. Elbette Sibiry Şamanizmi ile ilgili çok farklı hipoteşler vardır. Bazıları hâlâ karşılaştırmalı dinsel-bilimsel araştırmanın merkezlerinden uzakta olan yazarlar tarafından ele alınıyor. Bu etkinliğe bir son vermek amacıyla, birkaç eskimiş teoriye işaret etmeye, bu sırada kritik yapmayan uygulamasını önlemeye kendimizi zorunlu hissediyoruz. Metodolojileştirme ve etimolojileştirmeyi dilettanizme (karşılaşılmış, Ferdinandy veya Fazekas'ın çalışmalarında yalnızca Macar örneklerini delil sunmak) sokma tehlikesinden bahsetmiyoruz bile; bugün bu tür düşüncelerin yalnızca epistemolojik değeri olduğunu biliyoruz. Aynı şey, Şamanizm'in

sığır besleyen İç Asyalı göçmenlerin keşfi olduğunu savunan Kulturkreis kavramının tezleri (Öte yandan Şamanizm'in doğrulanabilir yerinin toplayıcı Tundra ve Taiga insanları arasında olduğunu kanıtlayan gerçekler vardır.) içinde doğrudur; (Şamanizmin temel nedenini tek yönlü olarak fiziksel faktörlere bağlayan) Ohimarks ve Findeisen'in hipotezleri, (Şamanizmi bir din olarak tanımlayan) Harva'nın kavramları, ve doğrudan Macarlara referansla Roheim tarafından formüle edilen psikoanalitik çözümler içinde aynı şey geçerlidir. Düşünceleri, zamanlarında geçerli olsa bile eskimemiş diğer araştırmacılarla olan durum, önemli miktarda birikmiş materyal o zamandan beri farklı karşılıklı bağlara işaret eder. En harikası, en kapsamlı deneme çözümleri üstün geldi. Bu Nioradze, Sirokogorov, Zelenin, hatta Stenberg vak'alarında ve daha ileride evrensel teori karakteri olan Jensen hipotezi hatta Lommel kavramı vak'alarında görülebilir. Bu tezlerin pek çoğu veya detayları bugün uygulanabilir; ancak pek çok durumda formülasyonlarından bugüne basılmış yeni bilgi birikimini sonradan gelenin öncekini gerçekten köklü özelliklerle tamamlayabilmesi için aramaya mecburuz.

Bu dört araştırma olasılığını sunduktan sonra, ne tür çözümler aramalıyız? Sibirya Şamanizmi'nin çalışması; karşılaştırmalı, tipolojik metodlara dayanan kendi kavramlarına göre dilsel ve etnografik materyalden yararlanan ve kendi işlerini öncelikle âdetleri, inançları ve folklor konularını analiz ederek çözmeye çalışan din bilimi, din tarihi olmalıdır. Bu alanda, özellikle aşağıdakileri dahil ederek pek çok soruna dokundurma yapmak gerekir, çünkü bunların önemli sonuçlara götürmesi beklenebilir.

a) İlk soru şöyle formüle edilebilir: Her küçük toplumun etnik özelliklerini Şamanizm'le tanımlayabilir miyiz? Bu soruyu elimizdeki mevcut bilgilerin verilerine dayanarak, olumsuz cevaplarız. Şamanizm bir kavramlar bütünü olarak birden fazla kıtada varlığını sürdürdüğü için bir etnik grubun tipik özellikleri olarak değerlendirilemez. Diğer yandan Şamanizm'e inanan insanlar içinde yapılan araştırmada bütünlük ve ayrılık göstermezler. Şamanizm'in günlük pratiğindeki her kabiledede, klanda hatta ailede farklı olan somut karakteristikler çok önemlidir (Şamanın daveti, yeteneği takdiri, yardımcı ruhların sayısı ve işlevi, Şamanlığın amacı, transa geçme yolu). Gerçekten elimizdeki verilerin büyük çoğunluğu Şamanlığın son aşamasındandır, bu yüzden de altın çağlarının ya da Şamanizm'in başlangıcı olgusuyla açık bir ilişki kurulamaz. Ancak, Şamanizm'in günlük pratiğinin ekseriyetle çeşitli ve tarihsel olarak belirsiz olduğunu söyleyen yaklaşımlar bile önemlidir.

Bir erkek veya kadının Şaman törenlerini yönetmesi veya Şaman kültür çevresi, bazı derin önemli soruların oluşmasına neden olur. (Örnek olarak ilk ilkel toplumların inanç önderleri ile ilgili Smith'in yaptığı çalışmadaki bağlantılar verilebilir.) Dahası, bir oba veya benzer yapıların dışında Şaman otoritesinin geniş bir alanı kapladığına dair elimizde bir bilgi yoktur. Zor durumlarda Şamanın komşu yerleşme ya da klan tarafından davet edildiği ancak Şamanın daha geniş bir sosyal grubun temsilcisi (kabile, kabilesel konfederasyon hatta bütün topluluk) olmadığını gösteren veriler vardır. Şamanın obalar ve onun daha üstündeki sosyal toplum düzeylerinde varlığını sürdürdüğü söylenemez. Şamanizm'in sosyal gelişmeler sürecinde, oba, obalardan oluşmuş daha büyük sosyal grupların ihtiyaçlarını karşılayamayarak diğer inançlarla işbirliği yaptığını görürüz. (Bunlar Budizm, İslâm, Hristiyanlık veya onların yöresel biçimleriyle, heterojen unsurlarıdır.) Bir zamanlar çok benimsenmiş bir fikir olmasına rağmen Orta Asya'daki büyük atlı göçebe imparatorluğunun özünde Şaman inancı yoktur. En fazla, bu imparatorlukların örgütlenmesinin başlangıcında, Şamanizm'in belirli bir rolünün ve otoritesinin olduğunu söyleyebiliriz. Orhun yazıtları ve Moğol edebiyat tarihinde açıkça görüleceği gibi imparatorluğun hızla örgütlenerek büyük bir devlet hâlini almasından sonra devlet başkanı bir toplum lideri olarak Şamanizm'den farklı bir kurumlaşmaya yönelmiştir.

b) Şamanizm bir sistem olarak hangi kategori ve hangi yapı içerisinde sınıflandırılabilir? Bu soru genellikle Şamanizm araştırmalarının başından beri tartışılmış, ancak tam olarak formüle edilememiştir. Bu ilk dönem araştırmaları, Şamanist toplumların göçebe veya üretici olmaları tarımla veya hayvancılıkla uğraşmaları baba-erkil bir aile yapısına veya ana-erkil bir aile yapısı kökenine bağlı olmaları üzerinde bir sınıflandırmaya girdiler. Genel antropoloji bilimi alanında da tartışılan bu konuların, tartışmaya kapatılabilmesi için doğrudan cevaplanabilir. Şamanizm, sosyal üretim biçimlerine göre temellendirilen sosyal gelişme düzeylerine bağlanan ana-erkil veya baba-erkil aile sisteminin oluşmasından önce biçim kazanmıştı. Bu tezimiz, çok eski dönemlerde kadınların inanç önderi olarak veya serbest Şaman olarak görev aldıkları değişim ve değişime ait gösteriler konusundaki bilgilerle kanıtlanabilir. Şamanizm'i sınıflandırırken cinsel ayrıma dayanan (ana-erkil veya baba-erkil) sınıflandırma yerine üretim biçimlerine dayanan terimlerin ana hatlarıyla sınıflandırmak daha kolay ve iyidir. Bu durumla bile, Şamanizm'in toplayıcılık aşamasında yaşayan insanlar tarafından da bilindiğini söylemek zorundayız. Bununla birlikte bazı araştırmacılar Orta Asya toplulukları arasındaki Şamanizm'i belge olarak gösterip, bu inancın geç zamanlarda ortaya çıktığı düşüncelerini öne sürerler. Bu araştırmacılar hem üretici toplumlar hem de toplayıcı toplumlar arasında varlığını sürdürmesini güçlü bir kanıt olarak göstererek her iki toplumsal yapıdan da gelişerek oluştuğunu söylerler. Bu çok güçlü bir görüş olmakla birlikte yanlıştır; çünkü Şamanizm'in bazı biçimsel tören yapılarına ve dışardan bazı unsurların toplum yapısına sokulması düşüncesine dayanır. Şamanizm'e hayvancılık yapan ve ilkel toplumlar arasında da rastlandı ancak bu kısa bir süre için bu topluluklar arasında varlığını sürdürmüştür. Japon, Kore, Çin, Tibet, Hindistan, İran ve Kafkasyada'ki Şamanizm'e eski Avrupa Şamanizm'i adı verildi. Sibiryaya Şamanizmi'nin görüldüğü alanlar Şamanizm'in tasfiye edildiği, üretimin gelişmeye dayanan yapısı içinde Japonya, Kore, Çin, Tibet, Hindistan, İran, Kafkasya gibi çok erken görünen biçimine Eski Avrupa Şamanizmi adı verildi. Fakat yerini Eski Yunan, Roma veya ilk Barbar inançları aldı. Sonraları sınıflı toplumların oluşması ve sosyal gelişmenin yüksek düzey bir yaşayış biçimini ortaya koymasıyla beraber Şamanizm toplumsal alt sınıfların ve haksızlığa uğramış insanların ideolojisi hâline geldi. Bütünüyle Şamanizm'i bir alt sınıf ideolojisi olarak tanımlamak da yanlış olur. Gerçekten biz Şamanizm'in toplumsal değişimle gelişmesini şöyle gösterebiliriz: Üretici toplumlarda Şamanizm ikili inanç hâline dönüşmüş, Şamanlar ise din adamı kimliğine bürünmüştür. Fakat Şaman törenlerinin oluşturduğu mesajlar, çoğunluğun sorunlarını provoke etmek veya sosyal çatışmayla çözmek değil fakat doğa ve insanlar arasındaki ilişkiyi çoğunlukla akrabalarda oluşan yöresel topluluğun sorunlarını etkili bir şekilde çözmeye adaydır. Şaman, yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak herhangi bir ücret almaz ve genellikle halkın ekonomik düzeyinde bir yaşantısı vardır.

c) Şaman bir rahip mi; Şamanizm bir din midir? İleriki bölümde, bu soruya hemen hemen olumsuz bir cevap vereceğiz. Şamanda üç ayrı özelliğin altını çizmeliyiz. Bunlar Şamanın yoksulluğu, Şamanın toplum önderi olma niteliğinde yoksunluğu ve psikolojik çekiciliğinin olmayışıdır. Şamanların bu özelliklerinin diğer dinlerden ayrıcalığını ortaya koymak için sosyal sınıfların biçimlenmesiyle din adamları ve din adamlığı sınıfının gelişmesi arasındaki bağlantıyı göz önüne getirdiğimiz zaman, daha belirgin bir hâl alır. Sosyal baskı ve sömürüyle birlikte, üretim tüm sosyal seviyelere genişledi. Yeni toplumda sosyal sınıfların oluşması, inanç sistemleri arasında birleşmenin de güvencesi oldu. Geleneksel tutum ve davranışlar seromonilere, Şamanlık ise din adamlığına dönüştü. Din zamanla sömürü düzeninin gelişmesinde ve değişmesinde sosyal bilincin bir parçası olarak kullanılmıştır. Sömürücü sınıflar dinî inancı sömürünün yalnızca bir parçası olarak ele aldılar. Ve rahiplik kesinlikle yönetici sınıflarla kendisini diğer sınıflardan ayıran ve etkili bir ruhbanlık sınıfı olarak uzlaştı. Böylece ruhbanlık sınıfı ve din, inanç devletlerinin ve güç unsurlarının

üretim merkezle sosyelleştirilmesinde ekonomik ve politik bir güç ve ilkeler bütünü hâline dönüştü. En erken gelişmiş medeniyetlerde rahip kralların üretimin, ticaretin, yeni fethedilen toprakların, yazılı bütün kaynakların, tapınaklar ve anıtsal binaların sembolü olarak rahip-kral kimliğinde görülmeleri tesadüfî değildir. İnsanlık tarihi bu gelişimin bazı yerlerde farklı yapılar içinde geliştiğini göstermiştir. Sibiryaya Şamanizmi'ne en yakın merkezler olan Uzak Doğu, Orta Asya'da Aral Bölgesi, Kafkasya, İran ve Hindistan'ın dinsel fikirleri üzerinde etkili olmuştur. Diğer yandan Şaman kelimesinin geçmişi ile ilgili yapılan yorumlarda bu kelimenin Sanskritçe olacağı yorumu sadece bir düşüncedir. Ancak genel olarak ruhbanlık sınıfı ve inançların ilkesel bir bütünlük oluşturduğu çağlarda Şamanizm'in sona erdiğini söyleyebiliriz. Şamanizm birkaç konuda sosyal sınıfların yaşayan inançlarının bildirelerine yakınlık göstermesine rağmen yine de onların gelişmelerinin dışındadır. Bu, elbette, Şamanizm olgusunun kendiliğinden geliştiğini söylemek değildir. Şamanizm'in yalnızca oluşmadığı, yalnızca değişmediği ancak kesin olarak geliştiğini kanıtlayacak araştırma kanıtı vardır. Ancak, bu gelişmenin yeterince perspektif bir derinliği görülmemektedir. Şamanizm'in gelişmesinin başarısı yoksul, geniş kitlelerle birlikte olma olasılığının oluşturduğu zengin geniş bir sistemdir. Şaman bir psikoterapisttir (Kökene aynı zamanda savaş lordu gücüne sahip güçlü kralların tersine politik eylem gücü yoktur.). Bu özelliğiyle devletleri organize eden ve onlara gelecekleri ile ilgili önermelerde bulunan rahiplere de benzemezler. Ancak onların ruhsal çekicilikleri vardır. O üretimin hiçbir aşamasında doğrudan yer almaz. Şaman, kral veya herhangi bir bölge yöneticisine ekonomi ve doğal bilimlerin sistemleştirilmesi ile uğraşanlara, hukuk koruyuculara ve medeniyeti yönlendirenlere benzemez. İdeolojik ve eğitimsel tekelcilikten yararlanan rahiplerin zıddı olarak Şamanizm'de eğitim ya da kendi önemini sürdürmede bir çıkarı yoktur. Uluslar arası ölçekte olup biten olaylarla bile ilgilenmez, bir efendi ya da sanat ve bilim patronu değildir; geleneklerin etiğe, ahlâka, hukuka ve statülere (profesyonel kâtipliğin, dinlerin en önemli göreviyken) dönüştürülmesinde bir katkısı yoktur. Şamanların yoksul hayat sürmelerini bu söylediklerimize kanıt olarak gösterebiliriz.

d) Şamanizm'in bu formda gelişmiş ve en iyi bilinen varyantı Sibiryaya'da nasıl günümüze kadar varlığını sürdürmüştür? İleride göreceğimiz gibi, Şamanizm neolitik devrim diye adlandırılan toplumsal evrimleşmeye giden dönemde ortaya çıkmıştır. Arkaik toplumların çoğunda Şamanizm varlığını yoksulluk ve doğal güçlere karşı çaresizlik olarak biçimlendirir. Aynı zamanda Şamanizm arkaik dönemde süregiden koşullara en uygun yeni bir öneriydi. Şamanizm, kendi doğal ölçüleri içerisinde gelişmiş ve bir din adamı çevresi ve sınıfı oluşturmamıştır. Mal üretiminin gelişmesi sürecinde ve sınıf toplumları ile birlikte Şamanizm toplum hayatı içerisinde çıkmıştır. İnsanlığın evrimleşme sürecini bir bakış açısı olarak alırsak sosyal sınıfların oluşmasıyla Şamanizm bir atalar dini olmuştur. Böylece sosyal hayatın birçok alanından çekilerek özel bir gelişme gösterir. Problemler karşısında Şaman ve rahiplerin durumu sıklıkla aynı tiptedir, ancak sorunların çözüm yolları farklıdır. Şamanın temel davranışlarını gruplandırırsak şu değişmez görevleri yerine getirirlerdi: Sıra dışı psikolojik davranışlar, doğa üstü varlıklarla ilişki, diğer dünyaya göç ve kemiklerle geleceği görme ve benzeri davranışlardır. Bu davranışlar sosyal olarak değersizdir. Şaman seçiminde en önemli ölçüler, günümüzdeki rahiplik ölçülerinden farklı olarak, sorunlar karşısında getirdiği çözüm becerisi ve olaylara başkasından yardım almadan çözüm aramak gücüdür. Şaman seçimindeki bir başka ölçü ise toplumun ruhsal lideri olarak temel eğitim ve toplumu bir arada tutma görevini üstlenme becerisidir. Rahiplerin aktiviteleri arasında bir takım pratikler, onların kendi yöntemleriyle oluşurdu. Hatta onlar bilimsel sonuçların oluşmasında çaba göstermişlerdir. Din biliminin geçerliliği olmayan değerleri sıklıkla büyük bir gerilim oluşturuyordu. Şamanist dünya görüşü, ruh ötesi, kendinden geçme hâli üzerine kurulduğu için rahiplikten farklıdır. Dogmatik dinlerin; "Fakirlerin ruhu güzeldir, çünkü onların

krallığı göktedir.” gibi öğretileri, asla rahiplerin maneviyatta yoksul olduklarını ya da kutsal düşünce-ilham elde etme çabasını kullanarak devletin baskın birliklerini alt edip onların yerine geçmek istemeleri anlamına gelmez.

Profesyonel rahipliğin işlevi, tarihsel olarak kanıtlanmıştır. Belirli alanlardaki sosyal gelişme hızı ve trendi ne kadar kısa zamanda Şamanizm’i yükselten sosyal aşamaya geldiğine dayanır. Eğer bu sosyal gelişme hız ve trendini göz önünde bulundurmazsak , sonuç pratik olarak binlerce yıl aynı seviyede durağanlıktır. Bu kaderin Sibiryaya toplumlarının da başına geldiği bilinir. Sibiryaya toplumlarının kendilerine özgü geri kalışlarının sosyo-tarihsel etmenleri araştırılmalıdır bu geleceğin ödevleri arasındadır. Fakat, Şamanizm inancının gelişimi ile ilgili olarak şu andaki yapısının erken neolitik çağ sosyal yapısı olduğunu düşünebiliriz. Ancak bu metal çağı inancı değildir. Ne var ki bazı araştırmacılar, Şamanın üzerindeki elbise, metal takılar ve benzer küçük detaylara dayanarak metal çağına kadar götürmektedirler. Son zamanlarda Şamanizm’in geri kalış sebebi olarak atlı göçebe feodalizm veya Asya üretim tarzının sebep olduğu düşünülmektedir. Neredeyse tersine, bu aşamaların Şamanizm’i uygulayan insanlarca bilinmediğini ve toplumların yapısının diğer sosyal aşamalardan daha az gelişmiş olduğunu ve dilsel geriliklerinin de daha önceki bir tarihten olduğunu kabul edebiliriz.

e) Şamanizm’in kökeninin elbette tarih öncesi arkeolojik bir perspektifi de vardır. Din kökeninin çoğunlukla Şamanistlik analogilerle birlikte açıklandığı herkesçe bilinmektedir. En iyi örneklerden bahsetmek adına pek çok kaya resmi Şaman ayinlerini resmeder. (Örneğin, Laming-Emperaire, Leroi Gourhan, Maringer, Okladnikov, Narr, vb.)Aslında bu bağlantı iki seviyede geçerli olabilir. Genel olarak dinin biçimsel yapısının açıklaması için Şamanizm’e dönebiliriz. Sibiryaya Şamanizmi araştırmalarının tarihine bakarsak yöresel bağlantısız fenomenlerin karmaşık yapısının Kuzey Avrasya Şamanizmi olarak görülür veya Kuzey Avrasya Şamanizmi’ne baktığımız zaman yöresel bağlantısız kavramların karmaşık bir bütünü oluşturduğunu gösterir. Taş devri bulgularının hangisinin Şanamizm olarak tanımlanabileceği, eski Şaman dinleri üzerine bugün yapılacak araştırmalarla sorgulanabilir. Diğer yandan (Bu sorun bize daha önemli görünmektedir.), Sibiryaya Şamanizmi’ni Sibiryaya arkeolojisiyle doğrudan bağdaştırabiliriz. Kaya resimlerini de cenaze geleneklerini de bu çerçevede düşünebiliriz. Bu zamana kadar, uygun bir araştırma metodu gibi görülmüştür. Kaya resimlerinin yeniden tasarlanması sonucu zıt bir yol için erken tasarım olarak görülebilir. Çünkü Şamanizm’in son dönemi içinde düşünülebilecek etnogenetik ve genetik ilişkileri açıklayacak bulgular hâlâ çok az ve azdır. Bunun yanı sıra, mezar bulgularının kesin kronolojisi yeterince geliştirilememiştir bu da bu temelde doğrudan etnogenetik sonuçlarını çıkarmamıza neden olmaktadır. Diğer yandan, bu etnogenetik süreçlerin karmaşık olduğunu düşünmemiz için gittikçe artan nedenlerimiz olduğundan bahsetmeliyiz. Yeni yeni keşfedilen topotoponomik (kaya resimleri ve mezardan çıkan eşyalar) bulgular ve 17. yy.dan beri mevcut olan tarihsel kaynaklar aynı biçimde göstermiştir ki, Sibiryaya halklarının son birkaç yüzyıldaki tarihi, hareket ve çalkalanma ile dolu olayların birbirini izlemesidir. Binlerce yıllık uzaklıktan geriye doğru bakarken Sibiryaya Şamanizmi’nin orijini üzerinde yapılan araştırmada, keşiflerde binlerce yıllık bir zaman aralığından geriye doğru bakarken birçok olay ve yanlış yönlendirmeyi göz önünde bulundurursak, Sibiryaya Şamanizmi’nin arkeolojik orijinin ortaya çıkmanın imkansızlığı görülür. Şamanizm’in arkeolojik açığa vurumu diğer arkaik dinler üzerine yapılacak keşifler, daha umut vericidir. Lponlar’ın ve Eskimoların arkeolojisi örneğin, bu anlamda daha kesin sonuçlar getirecek, ancak bunlar kutupsal Şamanizm’in bütününe arkeolojik bir yaklaşımı tamamlamamıza yetmeyecektir.

f) Son zamanlarda Lommel'in kitabı ve toteizm, büyü ve mitolojinin yapısı üzerine yapılan çalışmalara teşekkür borçluyuz. Yazarlar tekrar tekrar Şamanizm'in bir ideolojik bütün olarak varlığının keşfine çalışmışlardır (Lommel vd.). Çünkü onlar problemin arkeolojik bulgular veya yeni araştırmalara bağlı olup olmadığını göz önünde tutmaksızın çalıştılar. Bu bakış açısı genel olarak ana çizgilerini benim çizdiğim sosyo-tipik yaklaşıma uyuyor. Bu nedenle de birkaç sorun için duruş almaya özen göstermeliyiz. Bu soruların bir kısmı hâlâ artmakta ve daha önce bahsedilenler esasında dönemlere ve dinlere göre değişebilmektedir. Bizim formüle ettiğimiz kesin cevaplar henüz sorunun çözülmesi için yeterli değildir. Şamanizm araştırmalarının temel sorunları için (bu cevaplarımız) bir açıklık kazandırmaz. Şamanizm'deki çeşitli aşamalar için Sibiryaya ve başka yerlerdeki gelişmelerin hepsine aynı zamanda bakmak gerekir. Şaman inançla ilgili sorun ayrı bir konudur. Zelenin ve diğer araştırmacılar Sibiryaya popüler inanışlarının bir katmanının ön Şamanist öncesi bir dönemi işaret ettiğini keşfetmişlerdir. Ataların savaşları ve ongunların kültü buraya aittir ama ön Şamanistlik dönemlerin sorunları henüz açıklığa kavuşmamıştır. Neden pek çok vakada Şamanizm'in belirli özellikleri düşünüldüğünde hâlâ kayıptayız? Bunun nedeni bu şekilde hazırlanan çalışmaların somut olgular yerine gereğinden fazla soyut, standardize, normatif tanımlamalar içermeleridir (Onlar, inançlar ve onların pratikleri arasındaki bağlantıları kaydetmemişler fakat içtiktikleri geleneklerin tanımlanması veya bir çeşit mitolojik ansiklopedi oluşturmuşlardır.) Diğer durumlarda, hemen hemen tersine, Şamanizm'in bazı aşamalarının belirlenmesinde kesinlik sağlayabilecek genel olguları farketmede başarısız olmuşlardır. Ruhlar, Şamanın efendisi midir yoksa Şaman onlardan özgürce kurtulabilir mi? Şaman doğal güçlerden yardım almak, doğal güçlere karşı savaşmak ve doğal güçlerin üretim döneminde yardımcı olmalarını sağlamak için konumundan ne kadar yararlanabilir?

Şaman yardımcı ruhları, şeytansı *üretici güçler* miydi? Hangi sosyal örgütlenme birimi çeşitli yardımcı ruhların şeklinde daha çok yansıtılır? Bu yardımcı ruhlar oba, oymak veya yöresel ruhlar mıdır? Şaman nasıl ruh kılığında aktif olarak görünebilir? Şaman nasıl ruhların yerine geçerek, onlara sahip olup onların yerine konuşur?

Bu soruların analizi ile Sibiryaya topluluklarının biri veya diğerlerinin tarihini daha iyi açıklar ve biz Şamanizm'in ana hatlarını daha kesin çizebiliriz. Sibiryaya topluluklarının Şamanizmi üzerine geniş bir çalışmanın olmaması bir noktada Şamanizm'in özetinin yapılmasını da güçleştirmektedir. Sanırım yukarıda bahsedilen sorunlar ışığında bu görev evrensel etnolojiye yol göstericidir.

Bu temel karşılıklı ilişkilerin bir kaydını tutmak genel antropolojinin birincil görevidir ve verilen durumda bu ilişkileri somut olarak incelemek, üzerinde uzmanlaşmış Sibirya'daki araştırmacılara kalmıştır. Ancak ilgili araştırma, çalışmaların bütün durumlarıyla ve perspektifiyle doğrudan ilgilene Macar Şamanizmi'nin soruları (Hoppa'nın çalışmalarına bkz.) pek çok sefer sorulmuştur. Ve etnolojik olmayan bir araştırmacıya göre, böyle bir çalışma çok daha bilgilendiricidir; çünkü, Şamanizm'in karşılaştırmalı çalışmasının evrensel bilimsel sorunlarını doğru anlamakta başarısız olduklarından pek çok harita-etnik tanımlamanın, dilsel çalışmanın yazarları ve tarih öncesi grafiklemeler son çıkarımları yanıtlamaya başlamışlardır. Etnoloji bilimi ile uğraşmayan araştırmacılar için bu çalışmalar daha bilgilendiricidir; çünkü yazarların bir kısmının mükemmel etnik tanımlamaları, dil çalışmaları ve ilk çağ tarihi araştırmaları doğru sonuçlar vermemiştir. Onlar, Şamanizm'in karşılaştırmalı çalışmasının bilimsel problemlerini evrensel bir doğrulama olarak tanımlamışlardır.

Yukarıdaki cümleleri doğrudan Macar tarih öncesine uygularsak, Macaristan'ın şu anki topraklarının fethini takip eden dönem Şamanizm'in artık Macarlar'ın en gelişmiş din sistemi olmadığını söyleyebilir. Macarlar kabilesel gelişmeye erişir erişmez, -düzenli üretim aşaması (hayvancılık ve kültür) ve aslında bunu şimdiki yurtlarının fethinden çok önce yaptılar- Şamanizm'in daha gelişmiş bir din tarafından yerinden edilmiş olması gerekir. Bunu tam olarak nasıl karakterize edeceğimizi henüz bilmiyoruz. Belirli erken dönem kayıtları, (Arap, Bizans ve Rus kaynakları) ayrıca ciddi bir bilgi birikimi de Macar mitolojisinin çalışmasının yan ürünü olarak toplanmıştır; fakat bu fetih sonrası ve Şamanizm sonrası fazın Kafkasya, İran platosu ve güney Rusya steplerindeki dinlere benzediğini düşünmeliyiz. Bu sorunun daha ayrıntılı bir araştırmasının yapılması elbette daha sonra beklenir. Şu an yalnızca gelecek araştırmalar sırasında bu olasılık üzerinde durulması gerektiğini not etmeliyiz. Bu, neredeyse bilinemez antik ve proto-Macar sürecinin din tarihini gerçekçi biçimde ele almak için; etnolojistlerimizin, filolojistlerimizin ve arkeolojistlerimizin geçmişin baştan çıkarıcı teorilerini bir yana bırakmaları ve aynı zamanda sorunları en dikkatli bir şekilde ortaya koyarak bulunabilecek bilgi birikimini ve karşılıklı ilişkileri incelemeleri ve bunu mümkün olduğunca çağdaş ve inanç tarihi yöntemleri ve etnolojik kavramlarla yapmalı gerekir.

DİPNOTLAR

SHAMANISM IN SIBERIA, (Vilmos DIÓSZEGI, M. HOPPAL, Akademiai Kiado, Budapest, 1978) adlı eserden alınmış bir makaledir. Makalenin orijinal adı, "Shamanism in North Eurasia as a Scope of Ethnology"dir. Adı belirtilen kitaptan yaptığımız çeviriler dizisini, dergimizin 28. sayısından itibaren siz değerli okuyucularımıza sunmaktayız.

Çevirenin notu: Yazar, burada temeli dine dayanan batı imparatorlukları benzeri bir yapıyı öne sürmektedir. Oysa Şamanizm'in değişik oba ve sosyal toplumlar içerisindeki yaşam biçimlerinin birleşmesiyle Gök dini adı verilen özgün ve tek tanrıcı bir dine dönüştüğü görülür. Bu din, bir nevi Şamanist inançlar bütünüdür.

Çevirenin notu: Çoğunlukla Şaman, ortalama yaşam düzeyinin altında hayat sürer, bazı Şamanların bütün ömürlerini obalara yakın mağaralarda ve yüksek dağlarda geçirdikleri bilinmektedir.

Çevirenin notu: Yazarın bakış açısı Marksist bir bakış açısıdır.

Çevirenin notu: Yazarın tarihî-maddecî bir mantık ile yaklaştığı düşünülmektedir.

Laponlar, İsveç'in kuzeyinde yaşayan Ural-Altay topluluklarından kabul edilen bir gruptur.